

Костянтин Тищенко — 70

Вельмишановний Костянтине Миколайовичу, щиро вітаємо Вас з ювілеєм!
Зичимо нових наукових досягнень, життєвої і творчої наснаги на многії і благії літа!

Колектив редакції журналу «Дивослово»

РЯСНИЙ ОСІННІЙ УЖИНОК

Інтерв'ю з професором Костянтином Тищенко

— Костянтине Миколайовичу, від нашої минулої розмови¹ пройшло чотири роки. Як приростав за цей час Ваш доробок?

— Зараз прозвітую. Восени 2007 року у видавництві Київського національного університету імені Тараса Шевченка для студентів вийшла книга «Основи мовознавства. Системний підручник». У видавництві «Аквілон-Плюс» улітку 2008 року з'явилася монографія «Етномовна історія прадавньої України», а через рік — книжка «Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти» (обидві книжки є у книгарні «Наукова думка» на Грушевського, 4). Тернопільське видавництво «Мандрівець» надрукувало 2010 року ще одну важливу працю — «Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник». Наклад розійшовся за рік, отже, була незаповнена ніша попиту на таку книжку.

— Чотири книги за чотири роки — це рясний ужинок. Поготів що видані Вами праці різножанрові.

— Напевно, власне тому й дозріли вони в один час, — завершуючи відносно незалежні лінії наукових шукань. Адже перша з книжок — підручник, у якому професійний досвід цілого життя, — його текст усе ще «не відпускає»: може, розживе-мося на нове видання.

Друга з названих праць — «Етномовна історія прадавньої України» — поглиблює тематику книги 2006 року «Мовні контакти: свідки формування українців», про яку йшлося на сторінках «Дивослова» у 2007 році. Тут 20 нарисів, об'єднаних у три великі розділи — іранська, кельтська і готська мовна історія прадавньої України.

Третя книжка — данина італійським інтересам автора. У ній 14 нарисів, де розглянуто мовний слід трьох зустрічей наших народів в історії — у дописемний, римський і середньовічний час.

Костянтин Тищенко

Дещо з цього матеріалу читачам «Дивослова» також відоме².

Четверта книжка — «витяг» із попередніх досліджень. Це довідник конкурентних етимологій, який висвітлює походження понад 15 тисяч «незрозумілих» географічних назв сіл, річок і гір в Україні. Посібником цей словник став тому, що його статті розподілені за 12 розділами залежно від мови-джерела топонімічної основи. Їхні назви запрошують до вивчення «історії у топонімії»: «1. З античного світу», «2. В іранському просторі», «7. З арабського світу» тощо. Звичайно, є тут і загальний алфавітний покажчик топонімів.

— А над чим Ви тепер працюєте?

— Як вистачить сил, слід би впорядкувати несподівано цікавий і важливий топонімічний матеріал, у якому зберігся потужний слід арабської війни на наших землях у VIII ст. Це був джигад арабів проти Хозарського каганату і його данників — у тому числі й наших предків. Торік у топонімії «Паталах» з назви села Паталахівка на Луганщині вдалося упізнати бойовий вигук джигаду «Фатх Аллах» (перемогу дає Аллах). І це стало поштовхом до поєднання студій топонімії з історичними арабськими джерелами.

— Арабські джерела з історії України?

— Саме так. Це твори аль-Балазурі, ібн-Фадлана, аль-Куфі про арабо-хозарську війну 710–737 років. Самі твори відомі давно [Плетнева, 35–42], але досі вважали, що бойові дії арабів тривали будь-де, тільки не в Україні. А студії топонімів крок по кроку наблизили мить істини.

— Що саме фахівцеві тут видно з місцевих назв на карті?

— Виявилось, що у топонімах України збереглися імена всіх учасників тих подій: хозарів, слов'ян, вигнанців-габрів, переслідувачів-арабів. Образно кажучи, на карті України досі видно тінь величезної хмари джигаду — від перших провісників бурі на обрії (габрських утікачів: *Котурів*

— Що саме фахівцеві тут видно з місцевих назв на карті?

— Виявилось, що у топонімах України збереглися імена всіх учасників тих подій: хозарів, слов'ян, вигнанців-габрів, переслідувачів-арабів. Образно кажучи, на карті України досі видно тінь величезної хмари джигаду — від перших провісників бурі на обрії (габрських утікачів: *Котурів*

¹ Див.: Мовні свідки формування українців (Інтерв'ю-презентація в редакції «Дивослова» нової праці відомого мовознавця професора Костянтина Тищенка) // Дивослово. — 2007. — № 7. — Тут і далі прим. редакції.

² Див.: Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // Дивослово. — 2004. — № 10.

кінєць, Гавроницина, Урвенна, Барасонівка³) до розгортання повномасштабної арабської **потали** проти Хозарії. Історичну присутність її досі видно у назвах сіл Козаровичі, Козарик, Кагань, Канів, Шатава, Шацьк, Кандаурове, міст Чуґуїв, Яготин⁴), – слов'яни ж були данниками хозарів принаймні від 690 року.

Із назв на карті видно, як майорять над Дінцем і на Чорному шляху чорні прапори халіфа Гішама з тодішньої столиці Халіфату Русафи – у *Паталахівках, Подольохах, Водологах*. За даними Н.Галич, серед самих лише користувачів інтернету дотепер є понад 50 сімей з прізвищем Паталах, і понад 30 – з прізвищем Патлах. Це новий незалежний мовний ряд доказів того, що та «докиєворуська» історія – серед нас уже 1200 років.

Під Харковом і на Правобережжі карта зберегла імена арабських воевод Маслами і аль-Хараші (звідки й «цар Горошок»), у Надроссі – слід походу Мервана 735 року від *Росави* до *Русави* з 20 тисячами сімей узятих на продаж слов'ян (ас-сакаліба) і габрів. На карті вдалося знайти імена халіфа Гішама, його столиці Русафи (оце ж *Росава*), згаданих проводирів джигаду: вони далі живуть в основах *Гайшин-, Русава, Масл-, Хорош-, Мерв-*. Усі ці назви розміщені на місцевості не хаотично, а у певних згущеннях, які звуться топонімічними контекстами, нерідко у взаємному сусідстві. Просторове сусідство назв на карті стає ознакою, а іноді – й переконливим доказом їхнього реального сусідства у часі.

– **Ви згадали слово «потала». Воно справді пов'язане з основою Паталах-?**

– Формально так. І коли додати, що, крім нас, такого слова інші слов'яни не знають, стає зрозумілим, що це – нова, незалежна від топонімії, ознака правильності пошуку. Унікальність історичної ситуації у Наддніпрянщині VIII століття полягала в тому, що по теплому сліду арабської навали 710–737 років – усього через якихось 13 років – у самому Халіфаті вибухнула громадянська війна. Тут були ще свіжі рани джигаду, ще родичі молилися за загинувших і загнаних у рабство, – а з Халіфату дійшла приголомшлива звістка: Омейяди скинуті й знищені! Ті, хто віддав на поталу десятки селищ, хто продав тисячі слов'янських родин, – погинули від руки земляків – Аббасидів. За життя одного покоління такі новини приходять рідко. Подумати лишень: непереможні Омейяди, від імені яких проліто море крові обабіч Дніпра – і раптом упень вирізані своїми ж! Переказана арамейською мовою в Каганаті, новина звучала так: на зміну Бар Омейям прийшли Бар Абаші.

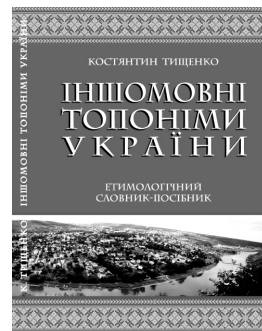
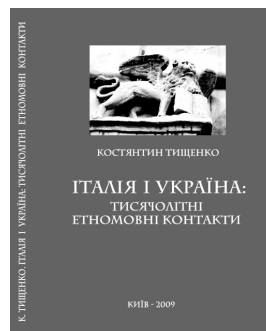
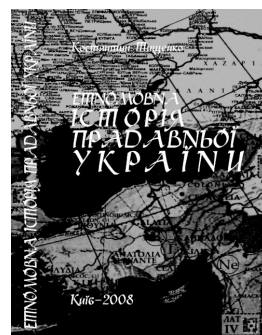
У захопливих подробицях топонімія України відображує наше місцеве продовження тієї громадянської війни. Доленосна битва 25 січня 750 року відбулася на річці Заб, притоці Тигра, там загинуло 300 членів Омейядської династії. Першим Аббасидом став 29-річний халіф ас-Саффах 'кривавий'. Образно

кажучи, «з прапором Заб-річки» переможці мерщій кинулися до околиць Халіфату і прилеглих земель з арабською діаспорою нищити вчорашніх прибічників Омейядів. Відлунням тих подій у нас є десятки назв річок і сіл на зразок *Жаб-річка* Жт, *ЖабоТИНка*, *ЖабоТЯНка*, а по втраті мотивації – *Жабокрики*, *Жабо-кляки* і просто *Жабки*, *Жаб'янки*.

Несподівана (і переконлива) саме арамейська мовна форма згадок у нашій топонімії Омейядів і Аббасидів (*Бар Омей*, *Бар Абаші*). З очевидністю, прибічники нового режиму отримали тоді назву «барабаші», – їхні далекі нащадки відомі й у козацькій історії. Досі є на карті і згадки про халіфа ас-Саффаха у назвах *Сопошин*, *Сапушине*, *Сапожине*, *Сапогів* – у доказовому контексті з уже вивченими топоосновами (*Жаб-*, *Мерв-*, *Масл-*, *Хорош-*, *Паталах-*, *Подольох-*). Топоніми *Сопошин* і *Сапогове* вперше були помічені саме у просторових контекстах з назвами від основи *Жаб-* < *Заб* і власне тому стали претендувати на історичну інтерпретацію. Самі контексти підказували, що скоріше за все їхня основа *Сопош-* / *Сапог-* якраз і вказує на ім'я першого халіфа з Аббасидів – *ас-Саффаха*.

– **Невже раніше на цю тему не було досліджень?**

– Річ у тім, що в арабських джерелах немає конкретних географічних орієнтирів у Наддніпрянщині, є лише «рамкові» згадки Хозарії, слов'ян, великої річки *Нахр ас-сакаліба* «Слов'янська річка» [ДР, 200], яку досі «було прийнято» пов'язувати з Доном або Волгою. Але там топонімічного сліду подій не знайдено. У статті проф. В.Рибалкіна [Рибалкін, 174] згадана рання праця акад. О.Пріцака «Похід Марвана ібн-Мухаммеда в Україну 735 р. Сторінка з українсько-арабських взаємин» (Нова Зоря, ч. 26 (1226), Львів, 9 квітня 1939 р.). Всупереч браку в джерелах конкретних топонімів на теренах Хозарії сама за-

³ Пор. перс. *габр* 'зорострієць', дав.-ір. *урван* 'душа', *барсам* 'культовий предмет мага'.

⁴ Пор. етнонім *хозарі*, слова *каган*, *шад* 'каган-бек', *кундур* 'заступник тудуна' [Плетнева, 57–58], *чухут*, *іудей*.

лежність слов'ян від хозарів давала підстави для обраного О.Пріцаком заголовка статті. А тепер арабські відомості отримують реальне, конкретне опертя в сотнях назв, які, отже, сягають VIII століття. Виходить, це «доруські часи історії України»...

– **Як ставляться колеги до фактів, розвіданих Вами з карти?**

– До знайдених у топонімії доказів джигаду інтерес у фахівців великий. Уже відбулися наукові доповіді та їхнє обговорення на міжнародних конференціях з історії та філології в Київському і Львівському національних університетах. Про них є офіційне повідомлення В.Ільченка на сайті УНІАН від травня 2009 року: «Відкриття професора Тищенка» (з детальною картою картохемою в кеші) та інші.

Торік з ініціативи завідувача кафедри української мови Загребського університету д-ра Є.Пашенка Ваш співрозмовник з'їздив у відрядження до Хорватії, де була нагода поділитися новими знаннями з істориками й філологами в університеті й у Матиці хорватській (це наукова мовно-історична спілка Хорватії). У Хорватії знайшлася сотня сімей з прізвищем Габріч, у розмовній мові там існує негативне оцінкове

слово із забутим значенням – *gabar*. Це знову ж такі незалежні ряди доказів слушності нашої концепції.

Цього року поїздка до Алжиру на запрошення університету м. Константина стала новою апробацією досліджених фактів. Для алжирських колег велику частину дослідженого матеріалу було оформлено як сім навчальних фільмів-презентацій у програмі Power Point загальним обсягом понад 400 кадрів.

– **Наведені Вами докази топонімічного сліду арабо-хозарської війни в Україні науково і суспільно важливі. Що більше знаємо про справжню історію, то меншає місця для новомодних навколоісторичних міфів...**

– Ви знаєте, в міру нагромадження знань про війну Халіфату 710–737 років тепер розкриваються щораз нові подробиці, про які ми й гадки не мали, – як-от про збройний опір наших предків арабській навалі (топооснови *Шуб*- від ар. *шу'убийя* 'опір арабізації з боку місцевого населення'). Це хронологічно найсвіжіші результати студій, і я вдячний редакції «Дивослова» за нагоду оприлюднити їх до виходу окремим виданням. Чимало наших читачів знайдуть тут щось цікаве для себе і про історію своїх рідних місць.

«ЧИЖІ» – ХРИСТИЯНИ, «ШУБИ» – ПАРТИЗАНИ VIII ст.

Зиммі

Ранній евангелізації IV–VII ст. у Наддніпрянщині разом із прилеглими землями присвячено вже низку дослідних праць [Тищенко 2008, 406–469 і список джерел]. У зв'язку з вивченням сліду джигаду VIII ст. в топонімії України тема отримала несподіване продовження і нові аргументи. Почалося з того, що по всій Україні були виявлені давні топонімічні ознаки такої типової для мусульманської держави верстви, як іншівірці – *зиммі* або *диммі* (ذمی dhimmi) – політично неповноправні піддані, послідовники інших «релігій пророків» (християни, іудаїсти, зороастрійці). Це були люди вільні, але обмежені у правах. «Щодо іудеїв і християн (а згодом і зороастрійців) допускалася віротерпимість, однак за умови, що вони підкоряться, стануть підданцями мусульманської (тобто арабської) держави і платитимуть встановлені для них податки» [ВИ, III, 108]. Податок для зиммі звався *джиз'я* جزیة.

Початковий приголосний *З*- або *Д*- в основах *Зим*- / *Зем*-, *Дим*- / *Дем*- зумовлений незвичним для слов'ян першим приголосним арабського слова dhimmi – *dh*- (як в англ. this, але «напруженим, емоційним», через що наступне *-i*- стає *-и*-). В околицях сіл з іменами від цієї основи є сусідні села з назвами, що вказують на присутність арабів (основи *Вороб*-, *Ворон*-, *Орив*, *П'ят*-), християн (*Красн*-, *Кросн*-, *Христ*-) і зороастрійців (*Влаш*-).

❶ На карті назва сусіднього села (знак ^) часом вказує на арабів, які й могли назвати своїх сусідів dhimmi:

• *Зимовище* Кв (Іванків сщ/Р): ^**ВОРОПА**ївка; ЖМІївка, **СТАВР**ївка гр. ставрос 'хрест', **ЧЕРВОН**е, **РАХВАЛ**ївка, МУСІЙки, ДИМАРка; • *Великозиминове*

Од (Велика Михайлівка): ^**ВОРОБ**йове; Малозіменове; • *Зимівки* Лв (Сколе): ^**ОРИВ** араби; **РОСОХ**ач Русафа, ПОГАР агаряни, ЗАВАДка ар. Савад 'Трак'; • *Земляне* См (**КРАСН**опілля): ^**П'ЯТ**ипілля; **ВОРОПА**й, МАР'їне.

❷ Буває пряме сусідство селищ із назвами, що свідчать про зиммі як християн:

• *Зимницьке* Мк (Врадіївка): ^**КРАСН**опіль!, **КРАСН**івка!; **ГРАЖ**Данівка харадж, МАР'янівка; • *Землянка* См (Копотоп): ^**КРОСНА**!; **КРАСН**е, **ЧЕРВОН**ий Яр, МАР'ЯНівка, ПОПВка, ГАЙки ар. гай 'змії', САМБір 2 самобор, ЩЕКинське щек 'змії', БІЛО-УСівка, ОЗАРичі ір. азар 'місяць вогню' (листопад).

Про аргументи походження топооснови *Красн*- з давнішої *Кросн*- докладніше див. [Тищенко 2008, 437].

❸ Значно численніші випадки *районного* сусідства з назвами від тих же основ:

• *БейЗИМИ* Хм (Ізяслав): **ЧИЖ**івка джиз'я, **ХРИСТ**івка, **МИСЛ**ятин мусульмани, ЗАВАДинці ар. Савад 'Трак'; • *БейЗИМівка* Жт (ЧУДнів): к**ОРОВ**инці 2 араби, **ВІЛЬШ**анка Аллах, **КРАСН**осілка, **КРАСН**опіль, **КРАСН**огірка, П'ЯТка; • *Велика Озимина* Лв (САМбір): Мала Озимина; **ВІЛЬШ**аник, КОРНаловичі Коран, ВІКОТи ікта (вид податку), **КРАСН**иця, КОРНичі, ПідГАЙчики; • *Зазим'я* Кв (Бровари): ДИМЕРка, **КРАС**илівка; • *Зимівники* Лг (Свердловськ): МАР'ївка; • *Зимна Вода* Лв (Пустомити): БАСівка Аббас, ГАЇ, **ЧИЖ**иків; • *Зимне* Вл (Володимир-Вл.): ^ГОРИЧів Гарун; **КРАСН**остав, П'ятидні, РЕШЕТники рашид 'праведний', МАРІЯ-Воля; • *Зимовище* Кв (Чорнобиль): Стара **КРАСН**иця, **РОЗСОХ**а, **КРАСН**е 2, ОТАШів ір. атеш 'святий вогонь', БУДа будити; • *Кизими* Вн (Теплик): ЗАВАДівка, РОСОШа, **ЧЕРВОН**ий Кут; • *Старі Бейзими* Хм (Шепетівка): **КРАСН**осілка, РІШНівка 2.

Як сказано, може бути, що арабському dhimmi відповідає і частина назв від основи *Дим-*: • *Димине* Кг Н-українка: **ЧЕРВоне**, МАР'ЯНопіль, По**ДИМ**-ка 2; • *Димівка* Льв Миколаїв: ГОРОЖанка 2 харадж (вид податку); • *Димівське* Мк Н. Одеса: Н-**КРА**-Сівське; • *Димка* Чв ^Глибока ар. галіб 'переможець': к**ОРОВ**іа араби, **МОЛОД**іа муладі, КУЛИ-ківка кулі 'раб'.

Ці документовані картою назви могли сприйматися і як вказівка на податок, сплачуваний *зиммі* / *диммі*. Тоді вони стають ключем до розуміння пізньої дивної назви податку «з диму» – через одвічну дію народної етимології (прагнення мовця пояснити собі незрозуміле через найближче зрозуміле).

④ У топонімах з пристосованою топоосною *Зем-* розвинувся слов'янський L epentheticum («вставне Л»), як нібито у питомих назвах.

• *Земляне* Лг (Слов'яносербськ): ^**ХРИСТОВЕ**; **ПА**-**ХАЛІВ**ка Фатх Аллах, **КРАС**ний Лиман, **ЗИМ**огір'я; • *Землянка* См (Глухів): **КРАС**на Гірка, БУ**ДИ**ща, СМ**И**Карівка змій, КОР**ЕН**ьок, МУРА**ВЕЙ**ня маври, ВІК**ТО**рове ікта; • *Землянки* Хк (Вовчанськ): ^БУ**Д**арки; **КРАС**ний Яр, **МОЛОД**ова муладі, ПО**ГОР**іле, НЕС**ТЕР**не несторіяни, **БАКШЕ**ївка вакф; • *Землянки* Хк (Кегичівка): ^БАБА**КИ** Бабак; **РОЗСОХ**увата, **КРАС**не, **КРАС**нянське, СУ**М**ці ар. соум 'повний піст'.

⑤ Звідси ж мають бути і прізвиська укр. Зимний, Земляний. І вся ця нова група незалежних фактів знову свідчить про те, що під час джигаді 710–737 рр. араби застали над Дніпром християнізоване населення.

Судячи з розглянутої частини даних, явище *зиммі* було масштабним, і тому відомості про нього варто деталізувати. Арабський термін *ذمی* dhimmi звичайно перекладають як «союзник» або «захисний». Згідно з мусульманським правом, так звуть немусульманина, який уклав з мусульманами угоду про підданство (dhimma), що визначає його права й обов'язки.

Сплативши подушний податок (джиз'ю), розглядуваний як заставу, підданці мусульманської держави – євреї, самаритяни, християни (у тому числі несторіяни) і сабейці, а також зороастрійці й індуюсти можуть дотримуватися своєї релігії в рамках угоди, укладеної з владою за зразком першої такої угоди між халіфом Умаром і сирійцями (VII ст.). Цей податок знаходить обґрунтування в Корані. Податки зиммі не мають бути надмірними, як це впливає зі слів халіфа Умара, начебто сказаних на адресу майбутнього спадкоємця: «Я раджу йому застосовувати закони і приписи Аллаха та його Пророка щодо зиммі, вимагати від них повного виконання угоди і не оподатковувати їх понад їхню спроможність» [fr.wikipedia.com/Dhimmi].

Джиз'я

Оскільки з наведених фактів випливає, що *зиммі* було добре відомим явищем у Наддніпрянщині, не мусить дивувати потужний топонімічний слід

джиз'ї – податку, який платили зиммі. «Усі іншівірці платили подушний податок “за захист” – джиз'ю, який завжди стягали у грошах. Первісно харадж і джиз'ю вважали за єдиний податок, стягуваний з іншівірців. Від часів Омейядів джиз'ю збирали лише з іншівірців, а харадж далі стягали з ново-навернених до ісламу» [Фильштинский, 104]. Джиз'я jizyah (ар. *جزية*; тур. *sizye*) був подушний (per capita) податок, стягуваний з усіх здорових немусульман військового віку, адже вони не платили *закат*. Джиз'ю не брали з рабів, жінок, дітей, *ченців*, старих, хворих, самотників і бідних [en.wikipedia/Rashidun Caliphate].

• *ЧИЖки* Льв Ст. Самбір: ^**САНО**чани сан 'змій'; **СЛИВ**ниця саліб, к**РОПИВ**ник ропать 'мечеть', РОСО-Хи, РАКове Ракка (резиденція халіфа Гаруна ар-Рашида), МУРОВане маври, **ШУМ**ина джума 'п'ятниця', кО-МАРовичі Омар, П'ЯТниця; • *ЧИЖикове* См Ромни: **БАЦМА**ни ар. баджман 'податковець', к**РОПИВ**инці ропать, Пере**ХРЕСТ**івка, БА**С**івка, **ШУМ**ське, ГА**Ї**, БУ**Д**ки, ЗІНове зіна 'свято', **ПАТЬОШ**ине фатх; • *ЧИЖикове* См ЯМПІЛЬ: ІВО**Т**ка ар.-тадж. ібод 'захисник рабів', РодІОНівка ридван 'рай'; • *ЧИЖівка* Жт Новогр.-Вл.: р. Чиживка; **КРАС**илівка 2, **КАТЮ**ха катія (мн. від ікта 'вид податку'), к**РОПИВ**ня ропать, **ГОРБ**аша 2 араб, БУ**Д**ища, Не**МИЛ**ьня мулла, **ОРЕП**і араби; • *ЧИЖівка* Хм Ізяслав: Бей**ЗИМИ**, к**РОПИВ**на, **ЗАВА**динці, МИХ**ЛЯ** михна 'арабська інквізиція', **МИСЛ**ятин; • *ЧИЖівка* Чк Звенигородка: **ДЕМ**кове dhimmi, **ВІЛЬХ**овець, БУ**ДИ**ще, **ЧЕМЕРИ**ське албанці, МУР**ЗИ**нці мурза, Стара БУ**Д**а; • *ЧИЖівка* Чг Ріпки: **ОЛЕШ**ня, **ЯВОР**ці Джаффар, **ВОРОБ**'ів, **ЛОПАТ**ні ропать 'мечеть', **ШУМА**ни, **ЧУМА**к ^**БУЯН**ки, **ГРАБ**ів, СЕ**МА**ки, **МАСЛО**ківка, ЗАВО**ДС**ьке; • *ЧИЖове* Од Березівка: ^ЗАВО**Д**івка, **КОТ**овське 2; **КРАС**не, вІК**ТО**рівка, МА**ЛИШ**івка маллах 'моряк'; • р. *ЧИЖівка* Вл Ківерці: **КА**-**ДИ**ще кадий, **ЧЕМЕР**ин, ГА**Й**ове, **КОТ**ів, ЖА**Б**ка Заб, СА**ПО**Гове Саффах, МУРА**В**ище; • р. *ЧИЖ*-Миж у с. Вихвостів Чг Городня: **МОЛОЖ**ава, **ДРОЗ**довиця друзи, БУ**ДИ**ще, КУ**ЛИ**ківка; • р. *ЧИЗ*.ла у с. Вел. Скнит Хм Слаута: **БАЧМА**нівка ар. баджман 'податковець', **КРАС**носілка, СЬО**МА**ки семичні шіїти, КолО**М**'є кала Омайя 'укріплення Омейядів', кОМА**Р**івка, Пере**МИ**-**ШЕЛ**ь мусульмани.

З'ясовується, що платили джиз'ю і десятки сіл предків поляків (!), причому в околицях їх – практично той самий набір ознак арабської присутності, що й в Україні:

• *CZYŻe* (Bielsk Podlaski): МО**CHNA**Te Маханата 'Палермо', РА**KOW**icze, Str. **KORN**in Коран; • *CZYŻyki* (Hajnówka): КО**TÓW**ka, KORN**ino**, КО**TŁOW**ka qtl- 'вбивати'; • *CZYŻemin* 2 (Łódź): Wola РА**KOW**a, **OLECHÓW**; • *CZYŻew* (Gostynin): **SAN**niki, Prze**MYŚLÓW**, **RAKÓW**, **ŻAB**ików; • *CZYŻew* (Konin): Modlibogowice, **FRANKI**, **MYSL**ibórz; • *CZYŻew* (Zambrów): **OLSzewo**, **Golasze**, Szymbory, Wojny-**SZUB**yl; • *CZYŻew-Ruś* (Zambrów): КО**Ty**, **KIETL**anka; • *CZYŻewo* (Rypin): **RAKOWO**, **KORZEN**iewo, КО**Tow**y; • *CZYŻkówko* (Bydgoszcz): Kornelin; • *CZYŻowice* (Nysa): Nie**MYŚL**owice; • *CZYŻo-*

wice (Racibórz): ZAWADa; • *CZYŻowice* (Kazimierza Wlk.): MORAWiany; • *CZYŻyny* (Kraków): OLSZA; • *CZYŻów* (Ostrowiec Św.): SZUMsko; • *CZYŻów* (Busko-Zdrój): PIECZONOGi, OIEŚnica; • *CZYŻów 2* (SANDOMIERZ): Opoka, Ożarów, Samborzec; • *CZYŻówek* (Biłgoraj): Drozdów, Bogumiłów, LuboMYŚL, OLSZyniec; • *CZYŻówka* (Białobrzegi): ŻABia Wola; • *CZYŻówka* (Katowice): Krzykawka, MYŚLachowice.

Серед слов'ян топооснова *Чиж-* відома аж до верхніх лужиців. Не вникаючи в її історичну інтерпретацію, Е.Айхлер у статті словника верхньолужицьких топонімів «Zschesdorf» наводить і письмово засвідчені форми назви (1373: Tzistorp, 1464: Zcystorf), і низку споріднених імен власних (дпол. Czyż, дчес. Číž, нлуж. Cyž, друс. Чиж) і топонімів (нлуж. *Cyž у формах Ziesch, Schise, Zschiese, Zschesche; чес. Čížov «у Моравії» NB, Čížice, Čížkov у Чехії, пол. Czyżkowo / Ziskau, полабське Ziesendorf – 1298: Cisendhorp) [Eichler, 133]. Якщо йдеться таки про джиз'ю, то показова відсутність основи у південних слов'ян – як серед імен власних, так і в топонімії.

Закат

Владні установи халіфату «розрізнявали податок на землю, стягуваний залежно від релігійної належності, і подушний податок (джиз'ю), який у разі навернення до ісламу заміняли *закатом*, що сприяло переходу в іслам цілих сільських громад» [Фильштинский, 104]. Таким чином в умовах топонімії України назва села від основи *закат* може вказувати на його попередній доісламський стан.

Закат زكاة ар. – це податок в 1/40 з нерухомості і прибутків [ВИ, III, 108], податок на користь бідних [Platts, 617]. Закат є одним із «П'ятьох стовпів ісламу» й обов'язком кожного заможного мусульманина. За поняттями ісламу закат – *податок на розкіш*. Його стягали з тих, чий річний прибуток перевищував мінімальний рівень (нісаб). До нісабу не включали житло, транспорт, помірну кількість жіночих прикрас тощо [en.wikipedia/Rashidun Caliphate].

Несподівано багато згадок про *закат* зберегла гідронімія України. Досі не було спроб пояснити, чому існує кільканадцять озер з назвою *Закітне*: • у м. Кам'янка-Дніпровська Зп, • у с. Кам'янське Зп Василівка, • у нп Малокатеринівка та • у нп Балабине (2 озера і р. *Закітня*) Зп Зп; • у с. Березняки Пл Лубни; • у с. Солюшине Пл Кобеляки; • оз. *Закотне* у м. Київ. Відома й • р. *Заката* у с. М. Скнит Хм Славута, • р. *Закітня* Хс Гопри, • пот. *Закути* у с. Тернівка Ль Сколе, у тому ж районі • пот. *Закутівський* і пот. *Закуття* у с. ОРЯВА [СГУ; СМГУ].

Зрозуміло, що надане у власність рибне озеро становило цінність – і тому обкладалося «податком на розкіш». А на ту сиву давнину, коли все це було, вказує стан окремих озер: тепер – • **болото *Закіт*** = *Закоть* (1855) у с. Сокіл Вл Рожище або • **торфовище *Закітне*** у с. В'язівка Пл Лубни.

Мініконтексти названих гідронімів від основи *Закіт-* такі: • Славута Хм {ХОРОСТОк Хараші, БАЧМАНівка податковець}; • Сколе Ль {РОСОХач, КОРОСТів}; • Кам'янка-Дніпровська Зп {ПОДове фатх}; • Василівка Зп {СКЕЛЬки? ар. Секеллія 'Сицилія', П'ЯТихатки}; • Лубни Пл {ХОРОШки, ЩЕКи}; • Кобеляки Пл {СОЛЮШине салах 'кращий напрям', СОКІлка}; • Київ {МАСЛівка, ГостОМЕЛЬ 'купці Омейядів'}; • Рожище Вл {СОКІл, ОЛЕШковичі, МИЛЬськ}.

А ось населені пункти з такими ж назвами: • *Закітне* Дц (Кр. Лиман) {ЯМпіль, ШАНДриГОЛОве = Шкодерська фортеця, Rozafa; ЯРОВА араб, Старий КАРАВАН < Кейруан}; • ЗаЧатівка = *ЗаКатівка* Дц (так на карті) Волноваха {^з.ст. ЗаЧатьєвська (!) (отже, таке походження й інших однотипних назв), КРАСНівка}; • *Закотне* Лг (Н.Псков) {ХВОРОСТяне, Н.РОЗСОШ}; • *Закутне* Дц (Артемівськ): {МИРОНівка, СКЕЛЬове, ТРИПЛля}; • *Закутнівка* Хк (Первомайський) {МИРОНівка, МАСЛівка, ЩУЛЬське Секеллія 'Сицилія', СУДАНка}. Тобто у цих місцях побували люди Маслами, аль-Хараші, Мервана, з Росафи, Яніни, Триполіса, Сицилії.

Як сказано, підставою для найменування села від основи *Закат*- міг ставати саме перехід до цієї, зрештою, звичайної форми податку мусульман після навернення.

Саліб – ар. 'хрест'

Назви різними мовами хреста і хрещення у топонімічній системі України розглянуті неодноразово [Тищенко 2008, 431–437; ІТУ, 23–39, 134]. Але особливе місце серед них посідає арабське слово صليب саліб 'хрест', упізнаване в десятках топонімів практично на всій території України. Ця топооснова являє собою потужний доказ ранньої, доарабської євангелізації у Наддніпрянщині: з самого факту існування цих назв стає очевидно, що християнство було вже масово поширене перед джихадом арабів проти Хозарії.

• *ЗАЛЕВки* Чк Сміла: ^СУНки сунна; ЖАБОТИН 'битва на Забі', МЕЛЬНики, ЯРОВА араб, КУЛИківка, БУДки, РОЗСОХуватка, ДЕМенці, КУЦівка ар. Quds 'Єрусалим', ХУДЯКИ, ГЕРОНИМівка (рис. 7–3); • *ЗАЛИВки* ІФ Рогатин: ЗАЛИП'я ^ПОТІК; МежиГАІ, ВІЛЬХова, МЕЛЬна, САПОГів, КУДлатівка, МЕДИНЯ Медина; + ШУМляни, КУРЯни, ВІЛЬХовець Тр; • *САЛІВ* Кв ^МИРОНівка Мерван: РОСАВА, МАСЛівка, КОЗАРівка, КУТЕЛів, КУЛЕшів, ПОТІК, ШАНДРА, МАКЕДОНи, ДЕМівщина, ПаніКАРЧа; • *ЗЕЛІВ* Ль Яворів: ДрогоМИШЛЬ, ВІЛЬШаниця, ВАКУЛи, МУРИни, ВіжОМЛЯ, РОГІЗне Рагуза, СОПІТ, ВОРОБлячин, КОТИ, МОЛОШковичі, ЛЕЛЕХівка Аллах; • *ЗАЛИВаниця* (саліб + Іоаніна) Вн КАЛІНівка: САЛЬник, ДРУЖне друзи, РАЙки; • р. *СЕЛІВониха* (на карті) у с. Переброди Жт Овруч: КРАСНосілка, ХАЙча 2, КРАСилівка, МОЧУЛЬня, ГАЄвичі, КОРЕНівка;

• *САЛІВонки* Кв Васильків: БАРАХти баракат, ВІЛЬШанка Аллах, СОЛТАНівка З^ ХЛЕПча Халєб, РОСЛавичі Расул, ГЛЕВаха халіф^ МАЛЮТянка молуд, БезП'ЯТне, ЧЕРВоне, МАР'ЯНівка; • р. *ЗАЛИВа*

у с. ХАРКівці Пл Пирятин: ТЕПЛівка тефл- 'діти', **ЧЕРВоне**, ЛЕЛЯКи, **МАР'ІНСЬКЕ**, ВІКТОрія, **МАЛЮТИНЦІ** моулуд, КАПЛинці, **ГРАБАРівка**; • **СЕЛЕВинці** Вн Немирів: ^кОРОВАйна; **САЛИНЦІ** ^МАР'ЯНівка 2, Дуб.МАСЛівка, кРОПИВна 2, ВИГНАНка, **ВОРОБІВКА**, СОРОКОдуби, ДЖУринці, ЗІНЬКівці, КРИКівці ^БУДки, СОРОКОТЯЖинці, ГРИНенки; • **ЗАЛИВне** Зп Н-миколаївка: ^ВОСКРЕСенка, **МАР'ЯНівка**, ВІКТОрівка; СОРОЧине, ЧЕРВОНе, РІЗДВЯНка; • **ЗАЛИВне** Од Білг.-Дн.: ^ВИГОН, **КРАСНА** Коса, **КАРНАЛІВКА** жалоба по Алі; • стр. **ЗАЛИВ**и у с. КОПИлів Кв Макарів: **ЧЕРВОНА** Гірка, **МАР'ЯНівка** 2, **ГОРОБІВКА**, ГАВРОНщина;

• **СЛИВки** ІФ Рожнятів: ВІЛЬХівка, **КРАСНЕ**, **ГРАБІВ**, ОСМОЛОДА, ГРИНЬків, РІВНЯ, ПОГАР 2; • **СЛИВниця** Льв Ст. САМбір: П'ЯТниця, КОБЛО-Старе, РАЙнова, БИБЛО, ДРОЗДовичі, САНочани, **ЧИЖКИ**, БАБІНА, РОСОХи, кРОПИВниця, РАКове, МУРОВАне, ШУМИНА, ГРАБІВщина; • **СЛИВ'янка** Км Нижньогірськ: ^ЗАЛИВне!; **ЧЕРВОНЕ**, **КОРІННЕ**, **ОМЕЛЯНівка**, КУЛИЧки; • **СЛИВне** Мк Мк: ^Кир'ЯКІВка!; **ПОДИМОВЕ**, П'ЯТХатки, **КОРЕНІХА** 2, Зелений **ГАЙ**, САПЕТНЯ, **ОЛЬШАНСЬКЕ**; • р. **СЛИВКА** См ГЛУХів: БУДИЩА, **СОРОКОВІ** БАЛЬЧИКИ, ПОПІВЩИНА, **СМИКАРівка**, НеКРАСове, **МУРАВЕЙНЯ**, **КРАСНОЯРСЬК**, ВІКТОРОВЕ, **КОРЕНЬОК**; • пот. **СЛИВКІВСЬКИЙ** у с. **ГРИН'ЯВА** ІФ Верховина: ^ГОЛОШІНА халіф; **КРАСНИК**, РІВНЯ, **КРАСНОЛІВ**, ПереХРЕСНЕ.

Аналогії в топонімії Центральної Європи

Усюди, де вдалося дотепер відшукати слід арабів у топонімії, виявлено також аналогічні сусідства назв від основ, що, ймовірно, походять з ар. salīb. На картосхемі до нариса зображений типовий топонімічний ландшафт у Польщі навколо с. Zaliwie. Як видно зі схеми, навколо вихідної назви існує переконливий кортеж з інших тематично пов'язаних назв арабського фракталу. Аналогічна картина виявлена і в інших місцях у Польщі (Zaliwie, Zalewo) й Німеччині (навколо с. Selbitz, Selben).

Спільною особливістю цього й інших аналогічних розглянутих тополандшафтів є наявність назв від імені аль-Хараші (KORCZyn 2, CHRUSZCZyzna, KROSTitz = CHRÓŚCicy), імовірного сліду рибатів (RABITy, REIBITZ, RABUTz), сіл з аяном (де *кличуть* до молитви – BUDZyń, Kletzen), згадок про арабів (GRABin, MORAWany), сирійців (ŻURAWniki), хозарів (JÜDENberg), змія (ZaGAJów, GADawa, SMYKowo), столиць халіфату (ROSOSZ, RAKowiec, RACKwitz).

Хто такі «шуби»?

Кілька разів у кортежах цих назв християнського кола трапилася основа *Шуб-*: • **ЗЕМЛЯНКА**^Шубівка Кв Кагарлик; • **Красне** ~ Шубине Хк Хк; • **Хрещатик**^Репуженці (від лат. gerugnare 'відкидати (віру)') ~ Шубранець Чв Заставна.

Що може означати така основа у християнському і водночас в арабському контексті? Тематика

«стосунки між вірами в мусульманському світі» виводить нас на формально найближче поняття ар. *шу'убія*. Скористаймося довідкою з Вікіпедії. Арабським словом *شعوبية* *šu'ūbiya* позначають рух опору проти арабського панування у мусульманському світі, зокрема в Ірані й Аль-Андалус за часів Аббасидів.

У цьому вірші з Корану вжито два слова – 'народи' *شعوب* *šu'ūb* і 'племена' *قبائل* *qabā'il*: «О люди, Ми вас створили з чоловіка й жінки. Ми вас поділили на народи і племена, щоб ви знали одне одного».

Слово *qabā'il* племена розуміють як позначення арабських племен (але ж відомі й кабіли, які не є арабами), а *šu'ūb* 'народи' – означає 'неарабське населення'. Ця відмінність лежить в основі поняття *šu'ūbiya* – рух неарабських народів (званих також 'ajamā аджамі) проти арабського панування. Чи не найвідоміший приклад цього руху – опір арабізації культури в сучасному Ірані. Іноді цей рух сприймається і як антимусульманський або принаймні небезпечний для ісламізації [fr.wikipedia/Shu'ubiya].

Є на Кіровоградщині річка і селище *Аджамка* від щойно згаданої арабської основи *'ajam* 'неараб'. З викладеного зрозуміло, що таку назву не могли дати ні половці, ні печеніги, ні татари, ні турки, які певний час контролювали ці землі. Її могли залишити тільки араби, бо *'ajam* – частина *іхньої* картини світу. Це дуже арабське поняття, таке, як *гой* для іудеїв або *erdera* для басків. Здавна араби позначали цим словом усі народи, з якими входили у контакт. Назва *Аджамка* – черговий аргумент справжності арабського сліду в Україні. Ось її контекст:

• **АДЖАМКА** Кг Кг: ^ПриВІЛЛЯ *jyl-?*; **МАСЛЯНИКІВКА**! (перемога Маслами), **МИРОНІВКА**!, **МОЛОДЕцьКЕ** муладі, ЛЕЛЕКівка Аллах, **ДЕМЕШКОВЕ** Дамаск, КРУПське (лит. *kgurē* 'жаба'), **КАНДАУРОВЕ** кундур, **АНДРОСОВЕ**, **КОРЛЮГІВКА**, **СЕВЕРИНКА**.

Цей контекст показовий. По-перше, він містить слід трьох етнічних складників подій джигаді 710–737 рр.! Ось араби (Аллах, Маслама, Мерван, Дамаск), хозари (кундур), варяги (основи *Север*-, *Корлог*-, *Андрос*-). По-друге, тут є ознаки війни 750 р. в Халіфаті (перекладена топооснова *Жаб*-). По-третє – слід нових мусульман (муладі).

Але справжній букет несподіванок чекає на нас навколо сіл з назвами від основи *Шуб-*. Цікаво, що від цієї основи знайдено єдиний гідронім (назва болота *ШУБОТИНКОВЕ* ↔ 'бій народів' у с. Шкнева Кв Поліське – у минулому, очевидно, озера). Ось перелік десятих географічних об'єктів України з назвами від основи *Шуб-*:

• бол. **ШУБОТИНКОВЕ** у с. Шкнева [СМГУ, 306] Кв Поліське: ^МАРКівка 2 ар. *معركة* *ma'rakat* 'бій, битва'; **ПАТАЛІВКА**!! (23 км), ВІЛЬШАНКА, ОМЕЛЯНівка; • **КАШУБІВКА** Пл Пл: ^МАРКівка 2; **ПАТЛАІВКА** (16 км), БАРАБАШів, САПОЖИНЕ, ФІСУНИ; • **ШУБАРИ** під Рава-Руською [Encarta] Льв Жовква: **ПОТЕЛІЧ**! (12 км), ШАБЕЛІНЯ, р. ПАТА, струм.

ЖАБ.НИК, МЕРВичі, СОПОШин (Саффах)^ **МАЦОШин!** маджус (арабська назва варягів), ЗАШКів, ЛИПник, **KORNie**;

• **Шубине** Хк Хк: ^**ПОДОЛЬОХ** (3 км) ^Лизо-ГУБівка, **ХОРОШ**е, **ОЛЕШ**ки, **КУЛИ**ничі, **КАРА-ВАН, САНЖАРИ, МОВЧ**ани, **ЛЕЛЮК**и; **НВ**: безпосереднє (!) сусідство сіл Шубине^ Подольох.

• **Шуби** Хк Богодухів: ^**ШИЙ**чине 2; **ШАРІ**вка, **Заря**бинка, **ГОРБАНІ**вка, **КАДН**иця;

• **Шубині Стави** Чк Лисянка: **ЖАБ'ЯН**ка, **ГАНЖАЛП**івка, **РОЗКОШІ**вка, **ЧАПЛИ**нка, **ПОЧАП**инці, **ШУШКІ**вка, **ХИЖИ**нці;

• **Шубівка** Кв Кагарлик: ^**ЗЕМЛ**янка!!; **РАСАВ**ка, **оЧЕРЕТ**яне, **ГОРОХ**ове, **ГОРОХ**уватка;

• **Шубків** Рв Рв: ^**ГОРИН**град 2, **РИСВ'ЯН**ка ризван, **КОТів!**; **БАРМАК**и, **ОМЕЛ**яна, **ОМЕЛЯН**щина, **ОЛИШ**ва, **КОРН**ин, **БОЯНІ**вка, **КОПТ**овичі, **ЯСИН**иничі;

• **Шубранець** (шуб + бранець) Чв Заставна: **КУЛ**івці, **ВАСЛ**овівці, **Чорний ПОТІК, РЕПУЖ**иці, **МУСОР**івка.

Але ж усе це є ніщо інше, як прекрасно збережений у топонімії слід опору арабській навалі 710–735 рр.! Причому чотири рази поблизу об'єктів з назвами від основи **Шуб-** опиняються основи-кандидати на походження від ар. Фатх Аллах! (**Подольох** Хк, **Потелич** Лв, **Патлаївка** Пл, **ПАТАЛІ**вка Кв < Фатх Алі!) Від бол. **ШУБОТИН**кова до **ПАТАЛІ**вки Кв – 23 км, від **КАШУБІ**вки до **ПАТЛАІ**вки Пл – 16 км, від **Шубарів** до **Потелича** Лв – 12 км, від **Шубино**го до **Подольоху** Хк – 3 км!

Більш ніж переконливо усе це виглядає на картосхемі (рис. 1). Райони опору розкидані не хаотично: три з них – у вогнищі джигаду, а решта – на краях теренів, знелюднелих унаслідок людоловства (сіра заливка на схемі).

Отже, з **ПОТЕЛ**ичем – усе, все у зворотному порядку: значить, назва річці (Телич, Tilicz) дана *пізніше* від назви селища або урочища на його місці і вже є спробою цю назву (пере)осмислити. Насправді віддалений усього на 12 км антиарабський осередок **Шубари** (шуб- + бор-) є прямою вказівкою на правильність етимології **Потелича** від **потали** (пор. пару «Шубине^ **ПОДОЛЬОХ** Хк Хк»). Прийняття цієї гіпотези півроку гальмував передсуд про безвиняткову первинність гідронімів перед ойконімами. Не раз так і є, але тепер ми вже легко пригадаємо численні винятки з цього правила, досі трактованого як абсолютне.

А яка слов'янська історична пам'ять фону: р. **РАТА**, с. **ШАБЕЛ**ня! Липник – це знову «місце битви», Зашків указує на незриму присутність хозарина, збирача ясаку, а трійка назв «**ЖАБ.НИК, МЕРВичі, СОПОШин**» уже розглянута як слід подій 750 р. У світлі дальших студій архіважливим стає сусідство «**СОПОШин^ МАЦОШин**» (Саффах, маджус). От, принагідно, звідки і львівське осудливе слово «**шубравці**» з розмитим значенням: це борці проти арабів з-під Рави – шуб- + рав-ці. Цікава й сама негативна конотація назви: значить, вона була вживана у проарабських колах...

У Білорусі існує село • **Шуб.лікі** ВУ Віцеб.: ^**Карэ-нёўка** Коран, р. і нп **УЛЛА** Аллах, **РАДУНЬ** радван, **МОСОР** Миср, **ГОМІЙ, АМЕЛЯ**.лікі, **ВОДОПАЕВА** вороп-. Тут знову топонімічний контекст класично мусульманський – Коран, Аллах, радван 'ризван', Єгипет (НВ: названий по-арабськи!), Омейяди, араби.

Є ще низка назв на півночі Росії, але їхня хронологічна прив'язка потребує додаткових студій.

Польський дарунок до теми

У Чехії назв від основи **Шуб-** немає. Натомість у Польщі, де згодом виявлено виразний слід військових дій арабів у ті ж роки, що й біля Дінця, опір джигаду був помітнішим. Перший же контекст вражає своєю інформативністю:

• **Szubin 51 C2 Szubin-Wieś BYD.GOSZCZ < byt-!:** **KORN**elin, **CZYŻ**kówko, **SAMOKLĘski, SAMOSTRZEL** (750), **BAGDAD!**

У повній відповідності з логікою дослідження, з наведеного контексту видно, що тут уже існувала мусульманська діаспора (**Kornin**), а окремі села вже й платили джиз'ю (**CZYŻkówko**). Випрозорюється сенс назви міста Бидгощ: тут бито «гостей». Тим не менше, вони й по збройному опору зберегли войовничу позицію, бо є слід «самобору» (зміни династій) 750 р. у переконливих синонімах – **SAMOKLĘski** і **SAMOSTRZEL**, тобто «самопоразки» і «самостріль(ці)» (на відміну від **samostrzał** 'самостріл'). Увінчує цей контекст розгадка того, як аж на луці Вісли опинилася назва **Bagdad**: справді, якщо засвідчений у навколишніх назвах «самобор» – це пора перемоги Аббасидів, то 750 р. гранично точно визначає час появи у Польщі цієї репліки назви їхньої столиці. Це нові докази того, що тут мусили діаспору сусідів терпіти, а ті добре влаштувалися, беручи джиз'ю з місцевих сіл. Другий контекст дає скромніші, але все одно добрі результати: араби, мусульмани, поморяни, битва ратей, імовірно – ім'я аль-Хараші: • **Szubina 94B2 Kutno: Szubsk-Duży, Szubsk-Mały, Szubsk-Towarzystwo, GROCHów** Хараші?, **Raciborów, GRAB**ków, **WyMYSLów, POMORZ**any.

Зате третій тополандшафт під Бельськом-Підляським унаочнює місце чи не найзначнішого опору арабам на землях Польщі, водночас демонструючи знаменне продовження історичної пам'яті поляків у низці точних перекладів назв від арабської основи **Шуби-** як **Wojny** 'війни'! Тут знову **CZYŻew** засвідчує сплачування джиз'ї, оригінальне **SZYMBory** – вказує на боротьбу з плем'ям сивим (арабами), видно присутність хозарів, які знову беруть свій податок – ясак (**ZASZKow**), тут і варязька русь (не раз), і пожежі, і битва ратей.

Шлезвільські Шуби

Повною несподіванкою стало виявлення ще чотирьох сіл з ім'ям **Schuby** в Німеччині під Шлезвігом, де вони успішно замаскувалися під місцеві назви з данським формантом **-by**. В околицях є ознаки і слов'янського середовища (**WINNE.MARK**). Можна

Рис. 1. Десять вогнищ збройного опору джигаду (основи Шуб-) на тлі інших топонімічних ознак арабо-хозарської війни 710–737 рр.

не сумніватися, що тамтешні німці сприймають усі чотири назви Schuby як «черевичні села» – Schuh + by. А ось що знають про них навколишні топоніми:

- **Schuby** (Kappeln): WINNE.MARK !, **KE-TELSby**, **MOHRberg**!, **KOSEL**!;
- **Schuby** (Schleswig): **MOLDenit**!, **TolkSCHUBY**, **Norder-schubyfeld**, **DANNEWERK**.

Он воно в чім річ! Аж тут, під Шлезвігом, ареал розселення слов'ян під назвою «Венедська марка» (WINNE.MARK) змикався з землями Данії (DAN-NEWERK данський вал). Переконливі подробиці: арабська основа *qtl-* у назві **KETELSby** (остання така на північний захід), далі – **MOHRberg** «Маврська гора», під яке б болото (**MOHR**!) що «гору» не замасковували, і цілком слов'янський **KOSEL** – як видно з дальших студій, це повсюдна у Слов'янщині ознака

села з *казиєм*. **SCHUBYFELD** може приховувати спогад про поле битви, а основа **MOLD-** таки вказує на муладі... **Tolk** – як і у всіх слов'ян, тюркізм 'толковин' (перекладач), а за ним – четверті «Шуби».

Залишається підкреслити, що всі ці розлогі терени від Дінця до Ельби були заселені строкато, мозаїчно, вони ніяк не були землями винятково слов'янськими, або хозарськими, або арабськими. Вони були разом тим усім.

Так відкрився новий обрій минулого, з яким потрібно освоїтися, перш ніж приступити до одисей *капирів* (габрів)⁵.

⁵ Див.: Забуті габри-вигнанці // Україна: Наука і культура. – К., 2010. – Вип. 35; також: Ільченко В. Відкриття професора Тищенка (на сайті УНІАН від травня 2009 р.)

Література

- ВИ – Всемирная история : в 10 т. – Москва, 1955–1970.
 ДР – Древняя Русь в свете зарубежных источников / под ред. Е.Мельниковой. – Москва, 2003.
 ИТУ – Тищенко К. Іншомовні топоніми України: Етимологічний словник-посібник (15.524 топоніми) / К.Тищенко. – Тернопіль, 2010.
 Плетнева О. Хазары / О.Плетнева. – Москва, 1976.
 Рибалкін В. Підступність «відомого» слова, або Читаючи ібн Хурдадбега / В.Рибалкін // Східний світ. – 2009. – № 3.
 СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
 СМГУ – Словник мікрогідронімів України. – К., 2004.

- Тищенко К. Етномовна історія прадавньої України / К.Тищенко. – К., 2008.
 Фильштинский И. История арабов и Халифата (750–1517 гг.) / И.Фильштинский. – Москва, 2006.
 Eichler E. Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg / E.Eichler. – Halle (Saale), 1958.
 Encarta – Microsoft Encarta Premium DVD 2009. The Multimedia Encyclopedia and Interactive World Atlas.
 en.wikipedia.com/Rashidun_Caliphate
 fr.wikipedia.com/Dhimmi
 fr.wikipedia.com/Shu'ubiya
 Platts J. A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English / J.Platts. – London, 1884.